

УДК 17.023.3-057.875

РЕВА Марина Мирофанівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто детермінанти постановки життєвих цілей особистості. На основі теоретичного аналізу виділено соціально-психологічні чинники життєвого цілепокладання, а саме: професійний чинник; гендерний чинник; чинник гармонійності просторово-часової структури життєвого світу; чинник рефлексивності розгляду себе і свого життя як проекту; самоактуалізаційний чинник; саморегуляційний чинник. Проаналізовано значущість кожного з них для життєвого цілепокладання особистості.

Ключові слова: *життєтворчість, життєве цілепокладання особистості, соціально-психологічні чинники життєвого цілепокладання.*

Постановка проблеми. Здатність сучасної людини одночасно відповідати очікуванням соціуму і при цьому не відмовлятися від власних життєвих задумів є базовою соціально-психологічною характеристикою особистості, до цього часу практично не дослідженою. Наряду з постулатами про високу значущість ефективного життєвого цілепокладання як найбільш суб'єктної форми структурування майбутнього досі не з'ясовано, які саме чинники зумовлюють високий рівень життєвого цілепокладання, а відповідно й успішність знаходження людиною свого справжнього місця у житті. Це пов'язано з необхідністю розроблення моделі формування особистістю власного майбутнього та визначенням оптимальних соціально-психологічних умов його забезпечення. Тому особливого значення в контексті вивчення особистості як суб'єкта життя набувають пошуки механізмів самопрогнозування, самоздійснення, самореалізації (К.О. Абульханова-Славська, Т.М. Березіна, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання детермінації життєвого цілепокладання привертало увагу дослідників у всі часи. Так, З. Фройд і неофройдисти як детермінанти життєво важливих цілей особистості виділяли різні структурні утворення її життєвого досвіду, які вони вважали результатом зіткнення потреб індивіда з вимогами навколишнього середовища.

На включеність часових орієнтацій у внутрішні структури особистості звернув свого часу увагу К.Г. Юнг. Так, описуючи

психологічні типи, він виділив параметр, що характеризував особистісну орієнтацію в часі. Сенсорний тип орієнтований на «тут і тепер», розсудочний – на майбутнє [20].

Серед найбільш стійких детермінант рівня домагань, а значить і життєвих цілей, К. Левін називав особливості соціальної ситуації, ставлення до неї, рівень особистісної значущості мети, емоційний настрій, елемент змагальності, цінність можливої винагороди, групові стандарти, культурні фактори та минулий досвід [12; 13].

Прогнозування майбутніх подій і поведінки людини розглядає Дж. Келлі, вводячи поняття «особистісний конструкт». Під конструктом він розуміє репрезентацію світу, яка використовується для передбачення майбутніх подій. Згідно з основним постулатом «теорії особистісних конструктів», поведінка визначається тим, як люди прогнозують майбутні події. Таким чином, людина прогнозує події зовнішнього світу, у тому числі і поведінку інших людей, спираючись на вибудовану нею самою систему репрезентативних схем [10, с. 65].

На цілепокладання впливають самоповага, впевненість у собі, які супроводжують ефективний процес досягнення цілей. Тому в осіб з високим рівнем самоповаги краще розвинені функції цілепокладання та планування, такі особи більшою мірою зосереджені на позитивних факторах досягнення мети і в першу чергу виділяють свої сильні сторони. А надмірна самокритичність, яка виявляється в тому, що людина концентрується на власних дефіцитах, навпаки перешкоджає ефективному ціледосягненню [14, с. 89].

Доведено, що розвиток часової перспективи пов'язаний з рівнем психічного і соціального розвитку особистості (Є.І. Головаха, Є.Н. Некрасова, О.І. Федоров), а тип часової перспективи визначається особливостями розвитку мотиваційної та емоційної сфер людини і залежить від рівня саморегуляції поведінки й самооцінки [4; 5].

Серед чинників, що детермінують цілепокладання називають вікові особливості розвитку особистості, набуття нею рівня зрілості, накопичення знань про світ (природний, соціальний, політико-економічний, екологічний), особистісне ставлення до нього, спрямованість на опанування навколишнього світу для свого життєздійснення [6, с. 159].

Детермінантою постановки бажаних життєвих цілей В.О. Татенко вважає суб'єкту активність як внутрішньо притаманну людині властивість бути законодавцем свого життя, перетворювачем себе, свого середовища, творцем історії. Відчуття суб'єктності робить особистість здатною визначати свої цілі на засадах «хочу», «бажаю», а не «змушений робити». У цьому процесі прискорюється творчо-

духовна самореалізація, тоді як втрата здатності розвивати суб'єктну активність робить людину об'єктом зовнішніх маніпуляцій [16].

Особистість (як суб'єкт) виступає не із своїх психічних ресурсів, здібностей, потреб, а зі своєї стратегії життя і діяльності, зі свого ставлення до справи життя. Ніяке глибоке знання мотивації та волі не допоможе психологові зрозуміти причини безвольності й пасивності, якщо не зважати на песимістичне ставлення особистості до свого життя, майбутнього. Все те, що повинне за теорією спонукати, діяти, – не функціонує, «не працює». Людина з вольовим характером залишається бездіяльною, живе нудно й нецікаво, якщо вона дійшла висновку про безглуздість життєвих прагнень і зусиль [1; 2].

Зрештою, розуміння суб'єкта як такого, що розв'язує суперечності, дає змогу зрозуміти, чому особистість, яка уникає таких рішень, починає піддаватися деформації, деградації, фрустрації. Залишаючись особистостями, такі індивіди перестають бути суб'єктами через свою «недійсність». Захисти, фрустрації, стреси, комплекси, хворобливе самолюбство – все це прояви цієї недійсності [1; 2].

Разом з тим, Т.М. Титаренко зазначає, що реальна, зріла суб'єктність не може абстрагуватись ні від фізичних або соціальних умов існування людини, ні від історико-культурного контексту [17].

У своїй праці «Особистість як суб'єкт соціальних змін» О.Г. Злобіна обґрунтовує положення, що викладені вище, наголошуючи, що поєднання у постановці проблеми особистості, як суб'єкта, і суспільства, як арени дій цього суб'єкта й результату цих перетворювальних дій, потребує розгляду двох складних систем, що, водночас, є взаємопроникними і взаємозалежними одна від одної [7]. Ця думка є важливою для розуміння впливу чинників різного спрямування на життєве цілепокладання особистості.

Пошук механізмів самопрогнозування, самоздійснення, самореалізації в своїх дослідженнях аналізують Л.І. Анциферова, К.О. Абульханова-Славська, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева та ін. На їхню думку, цілі з'являються найчастіше через потребу людини виходити за свої межі, рівень домагань, ідеали, «Я-ідеальне» тощо.

Отже, питання про те, які саме фактори є визначальними у формуванні життєвих цілей особистості не має однозначної відповіді. Попередній огляд дає підстави для констатації того, що всі чинники, які обумовлюють цілепокладання особистості, можна умовно розділити на три групи: *чинники навколишнього середовища, індивідуально-психологічні і соціально-психологічні*, які заломлюють в собі дію перших та других і, як показує теоретичний аналіз, саме їх більшість авторів вважає визначальними для життєвого

цілепокладання особистості. Доцільно зупинитися на більш детальному аналізі кожної групи чинників.

Як зазначає Ю.М. Швалб, психологічні теорії цілепокладання віддзеркалюють своєрідну «розчакнутість» процесу постановки мети у діапазоні «зовнішнє-внутрішнє». Дослідник розглядає психологічну модель способу життя як одну із форм цілепокладання і наголошує, що її основою має стати визначення схеми збалансування внутрішніх інтенцій особистості і зовнішніх умов діяльності [19].

Підґрунтям життєвого цілепокладання особистості є система чинників навколишнього середовища. Розглядаючи *чинники навколишнього середовища*, доцільно уточнити визначення поняття «навколишнє середовище». Ю.М. Швалб у межах еколого-психологічного підходу тлумачить його як систему усвідомлюваних умов існування, які безпосередньо впливають на способи організації життєдіяльності людей [8, с. 45].

Основною характеристикою сучасного суспільства П. Бурдье називає загальну, всеохоплюючу невизначеність, яка нині присутня повсюди й повсякчас переслідує людську свідомість і підсвідомість. Позбавляючи майбутнє елементарної передбачуваності, почуття невизначеності накладає заборону на будь-яке раціональне очікування – навіть на мінімальний рівень надії і віри в майбутнє. Адже саме утримання у своїх руках теперішнього, впевненість у тому, що ти контролюєш свою долю, – це саме те, чого так не вистачає людині в такому суспільстві, як наше [3]. Разом з тим, у сучасних умовах, як зазначає М.М. Слюсаревський, люди часто ніби й готові бути суб'єктами соціальної активності і творчості, але самі не можуть її зніціювати, механізм їхньої суб'єктності хтось має «запустити». І причину таких парадоксів дослідник вбачає у характері суб'єктивних інтерпретацій людьми їхніх життєвих ситуацій [15].

Соціокультурний контекст безумовно детермінує всю життєдіяльність особистості і слугує підґрунтям для цілепокладання. Особистість може перебувати зі світом у злагоді або у конфронтації, може приймати свій державний устрій, національну належність, традиційну для її етносу релігійність або ні. Їй можуть подобатися власна професія, задовольняти нинішнє місце роботи, а можуть і ні. Вона може бути задоволена своїм сімейним станом, а може страждати через сімейні негаразди. Однією з найважливіших характеристик сучасної особистості стає її контекстуальність, тобто чутливість до найрізноманітніших зовнішніх впливів [18].

Індивідуально-особистісні властивості теж у колі чинників, що впливають на формування життєвих цілей. До них відносять властивості темпераменту, зокрема нейротизм, емоційну реактивність,

інтровертованість. Суттєво впливає на постановку життєвих цілей і тривожність. Так, високий рівень особистісної тривожності часто призводить до неадекватного сприймання реальності, що спричинює постановку неадекватних життєвих цілей.

На постановку життєвих цілей впливає ще й така властивість особистості, як толерантність до невизначеності. Низький рівень толерантності до невизначеності породжує бажання нескінченно продукувати цілі, щоб таким чином знизити рівень тривоги і, так би мовити, опанувати майбутнє.

Особистісні характеристики теж значною мірою впливають на цілі, зокрема локус-контролю, тобто схильність пояснювати те, що відбувається в житті, внутрішніми або зовнішніми причинами. Залежить цілепокладання, безперечно, і від самооцінки, зокрема самоповаги, яка відображає ставлення особистості до себе, що втілюється в прийнятті/неприйнятті своїх особистісних особливостей, задоволеності/незадоволеності собою.

Зазначимо, що дослідження ґрунтується на концепції життєвого світу Т.М. Титаренко, згідно з якою життєвий світ можна розглядати як форму саморозвитку особистості, спосіб структурування нею значущого середовища проживання, як символічний просторово-часовий континуум, який не може існувати не розвиваючись, не змінюючись. Життєвий світ формується як результат численних взаємопроекцій внутрішнього і зовнішнього світів, цілісна модель універсуму, яка є відношенням між світом зовнішнім, практичним, емпіричним, і світом внутрішнім, ціннісним, ідеальним. *Соціально-психологічні чинники* ми трактували спираючись на поняття психологічного простору і часу, як основних координат життєвого світу особистості.

Внутрішній простір особистості перебуває поза органічним тілом індивіда, що основна площина руху особистості – морально-ціннісна. Серед найголовніших фільтрів для вибіркового відображення дійсності є певна глобальна характеристика психологічного простору, тобто все, що в людських взаєминах особистість вважає для себе найголовнішим, найдорожчим або заперечує, ніяк не сприймає. Якщо соціальний простір – це соціальні зв'язки, суспільні відносини, то особистісний простір є радше ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів [17].

Що ж до механізму дії соціально-психологічних чинників, то нам близька точка зору Т.М. Титаренко: «Життєвий світ будується в процесі саморозгортання особистості, наростання суб'єктності як показника її зрілості. Взаємовплив біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку та їхня відносна автономність на

різних вікових етапах задають траєкторію життєвого шляху. Кількість чинників, які детермінують процес розвитку, збільшується, проте це не обмежує зростання суб'єктності, внутрішньої свободи, позаяк зовнішні детермінанти дедалі більше опосередковуються специфікою внутрішньої структури, перетворюються, індивідуалізуються, втрачають універсально-безликий характер» [17, с. 104–105].

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянувши провідні детермінанти цілепокладання, виокремлені на основі різнобічного аналізу наукового доробку в досліджуваній галузі, ми виділили наступні соціально-психологічні чинники, як такі, що мають найбільш значний вплив на життєве цілепокладання: професійний чинник; гендерний чинник; чинник, що забезпечує гармонійність ставлення до оточення, самого себе, власного минулого, теперішнього, майбутнього, тобто чинник гармонійності просторово-часової структури життєвого світу; чинник рефлексивності розгляду себе і свого життя як рефлексивного проекту; чинник розвитку, самоактуалізації; чинник саморегуляції.

Не торкаючись у своєму розгляді два перших чинника як очевидні і такі, що не потребують додаткових пояснень, зупинимося більш детально на наступних, котрі потребують певних роз'яснень.

Чинник гармонійності просторово-часової структури життєвого світу. Життєвий світ передбачає ціннісну ієрархізацію дійсності відповідно до часу власного життя і ставлення до людей у моральному ракурсі. Одиницею виміру простору є відносини в ціннісному, моральнісному ракурсі, а одиницею виміру часу – індивідуальна міра самореалізації. Психологічний простір має певну центрацію, яка змінюється в процесі його структурування, розширення, набуття своєрідності. Та чи інша цінність набуває всередині цього простору властивості центру, інші підпорядковуються їй, утворюючи структуру ціннісних орієнтацій особистості.

Здатність особистості регулювати, організовувати власне життя як єдине ціле, підпорядковане її цілям, цінностям, є вищим рівнем розвитку особистості і справжньою оптимальною рисою суб'єкта життя. Утім, це лише ідеал. У різних людей віднаходиться різна міра цільності життєвого шляху, різна міра відповідності дій особистості її цінностям і намірам [1, с. 41].

Чинник рефлексивності розгляду себе і свого життя як рефлексивного проекту. Рефлексивність – це роздуми особистості про себе, коли вона вдивляється у найбільш сокровенні глибини свого внутрішнього духовного життя. Рівні рефлексії можуть бути різними – від елементарного самоусвідомлення до глибоких роздумів над смыслом свого життя, його моральним змістом. «Осмислене життя – це

таке життя, для якого характерні глибинне відчуття мети, почуття внутрішньої переконаності і впевненість у тому, що хоч усе складається і не найкраще, а проте життя є значущим... Хоч осмисленість і не гарантує високого рівня позитивного емоційного благополуччя, однак коли немає смислу і мети, марно сподіватися на щастя. Осмислене життя завжди буде життям, сповненим різноманітних емоцій, як позитивних, так і негативних» [9, с. 264].

Рефлексивність втілюється у стані смислопереживання. На стику двох світів – внутрішнього і зовнішнього – зароджуються індивідуальні особистісно значущі смислопереживання. Вони несуть в собі переживальні навантаження й охоплюють потреби, глибинні переконання, ціннісні переживання, настановлення, плани, злиті з поточним душевним буттям людини, її емоційним світосприйняттям. З огляду на смислопереживання особистість моделює свій життєвий проект і згідно з ним – конкретні теми цілеутворення [6].

Дієвість, здійсненність цілей залежить значною мірою від особливостей системи саморегуляції особистості, тоді як їх спрямованість визначається відповідними змістами. Тож наступним у виділеному нами переліку буде *чинник саморегуляції*.

Система усвідомленої саморегуляції слугує суб'єктові засобом організації психічних ресурсів у процесі висунення і досягнення цілей. На переконання О.О. Конопкіна, В.І. Моросанової, О.К. Осницького, Л.І. Рожиної, В.І. Селіванова, О.Я. Чебикіна, В.О. Ядова, у будь-якій сфері прояву суб'єктності сформованість регуляторного досвіду не тільки сприяє успішному вирішенню стереотипних завдань, а й вивільняє більші можливості для самовизначення, самоактуалізації.

Усвідомлена саморегуляція довільної активності людини – це системно організований процес внутрішньої психічної активності особистості, що виявляється в ініціації, побудові, підтримці та управлінні різними видами й формами довільної активності і безпосередньо сприяє реалізації поставлених людиною цілей [11].

Чинник розвитку, самоактуалізації. Під самоактуалізацією розуміють процес реалізації себе, тобто здійснення самого себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу свого існування в кожний даний момент часу. Самореалізація здійснюється тоді, коли людина має сильний спонукальний мотив для особистісного зростання. Отже, прагнення до самоактуалізації, з одного боку, є чинником, який детермінує процес породження життєвих цілей, а з другого боку, ефективне цілепокладання – це та соціально-психологічна умова, що забезпечує ефективність процесу самореалізації.

Розглядаючи цілепокладання як форму структурування майбутнього, ми спираємося в нашому дослідженні на відому концепцію Т.М. Титаренко, згідно з якою життєвий світ особистості є відкритою системою, що здатна саморегулюватися, самоорганізовуватися і самозмінюватися. Перебудова, перепланування життєвого світу передбачає раціоналізацію, зважування, упорядкування майбутніх подій. Прогнозуючи, людина ніби долає стрес невизначеності, зменшує хаос необмеженості.

Життєве цілепокладання в межах цього підходу постає як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості, побудови нею адекватного власним задумам і потенціям життєвого світу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Життєве цілепокладання – одна із форм самопрогнозування, ідеального уявлення значущого, бажаного майбутнього. Життєві цілі дають змогу уявити можливі результати власної активності, спрямованої на актуалізацію особистісних смислів. Це складне утворення, що має у своїй структурі когнітивний, конативний та емоційно-вольовий компоненти.

Розвиток життєвого цілепокладання обумовлюється складною системою чинників. На процес цілепокладання найбільшою мірою впливають такі соціально-психологічні чинники, як гендерний; професійний; чинник, що забезпечує гармонійність ставлення до оточення, самого себе, власного минулого, теперішнього, майбутнього, тобто чинник гармонійності просторово-часової структури життєвого світу; чинник рефлексивності розгляду себе і свого життя як рефлексивного проекту; чинник розвитку, самоактуалізації; чинник саморегуляції.

Перспективним видається проведення лонгітюдного дослідження вікової динаміки розгортання життєвого цілепокладання. Особливий інтерес також становить подальше поглиблене вивчення соціально-психологічних чинників побудови майбутнього.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегии жизни / Ксения Александрова Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. – СПб. : Алатейя, 2001. – 304 с.
3. Бурдые П. Люди с историями, люди без историй [Електронний ресурс] / П. Бурдые, Р. Шартье // Новое литературное обозрение. – 2003. – № 60. – Режим доступа до журн. : <http://www.nlo.magazine.ru>

4. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К., 1984. – 207 с.
5. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха. – Киев : Наукова думка, 1998. – 144 с.
6. Життєві домагання особистості. Колективна монографія / [за ред. Титаренко Т. М.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
7. Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін / Олена Геннадіївна Злобіна. – К. : ІС НАНУ, 2004. – 400 с.
8. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя. Колективна монографія / [Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. М. Гарнець та ін.]. – Педагогічна думка, 2007. – 276 с.
9. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности / Роберт Эммонс ; [пер с англ. ; под ред. Д. А. Леонтьева]. – М. : Смысл, 2004. – 416 с.
10. Келли Дж. Психология личности: теория личностных конструктов / Дж. Келли. – СПб. : Речь. – 2000. – 249 с.
11. Конопкин О. А. Участие эмоций в осознанной регуляции целенаправленной активности человека / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 38-48.
12. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / Курт Левин – М. : Смысл, 2001. – 527 с.
13. Левин К. Теория поля в социальных науках / Курт Левин ; пер. с англ. – СПб. : «Сенсор», 2000. – 368 с.
14. Моросанова В. И. Самосознание и саморегуляция поведения / В. И. Моросанова, Е. А. Аронова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН». – 2007. – 213 с.
15. Слюсаревський М. М. Соціальна ситуація в Україні: спроба оцінки з погляду формування та прояву суб'єктного потенціалу особистості / Микола Миколайович Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – С. 109-127.
16. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / Виталий Александрович Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
17. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
18. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека / Т. М. Титаренко, Т. О. Ларіна. – К. : Марич, 2009. – 76 с. (Серія «Бібліотечка соціального працівника»).
19. Швалб Ю. М. Целеполагание как феномен сознания / Юрий Михайлович Швалб. – К. : Стилос, 1997. – 72 с.
20. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл-Гюстав Юнг. – СПб. : Ювента, 1995. – 717 с.

М.М. Рева

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ
ЖИЗНЕННОГО ЦЕЛЕПОЛАГАНИЯ ЛИЧНОСТИ**

Рассмотрены детерминанты постановки жизненных целей личности. На основе теоретического анализа выделены социально-психологические факторы жизненного целеполагания, а именно: профессиональный фактор; гендерный фактор; фактор гармоничности пространственно-временной структуры жизненного мира; фактор рефлексивности рассмотрения себя и своей жизни как проекта; самоактуализационный фактор; саморегуляционный фактор. Проанализирована значимость каждого из них для жизненного целеполагания личности.

Ключевые слова *жизнетворчество, жизненное целеполагание личности, социально-психологические факторы жизненного целеполагания.*

M. Reva

**SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS
OF GOAL SETTING OF PERSONALITY**

Determinants of setting life goals of the individual were considered. On the basis of theoretical analysis the social and psychological factors of life goal setting were highlighted, namely: professional factor; gender; factor of the harmony of space-time structure of the life of the world; reflexivity factor considering himself and his life as a project; self-actualization factor; self-regulatory factor. The importance of each goal-setting was analyzed for the life of the individual.

Considered a vital goal-setting as a form of self-prediction, a perfect representation of a meaningful, desirable future. The vital goal-setting is considered as a socio-psychological mechanism of self-identity, build her own counsel and adequate potencies life world. It is shown that the vital goal-setting is determined by a complex system of social and psychological factors.

Keywords: *life-creation, life goal-setting of the individual, social and psychological factors of life goal setting.*

Надійшла до редакції 28.12.2015 р.